

НЕДІЙСНІСТЬ ФІКТИВНОГО ПРАВочИНУ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Давидова І.В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглянуто сутність фіктивних правочинів, їх складові, наслідки вчинення тощо. Приділено увагу аналізу точок зору науковців та судової практики щодо цього питання. Також виділено основні риси фіктивних правочинів.

Ключові слова: правочин, недійсність правочину, фіктивний правочин, підстава недійсності, наслідки недійсності.

Давидова И.В. / НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ФИКТИВНОЙ СДЕЛКИ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА / Национальный университет «Одесская юридическая академия», Украина

В статье рассматривается сущность фиктивных сделок, их составляющие, последствия совершения. Уделено внимание анализу точек зрения ученых и судебной практики по данному вопросу. Также выделены основные черты фиктивных сделок.

Ключевые слова: сделка, недействительность сделки, фиктивная сделка, основание недействительности, последствия недействительности.

Davidova I.V. / INVALIDITY OF SHAM TRANSACTION: A GENERAL OVERVIEW / National University «Odessa Law Academy», Ukraine

Transactions are the main grounds for the origin of civil rights and duties. They are so common in practice, so that practically any action related to the movement of goods in the market can be put on the concept of «transaction».

Non-statutory transaction, no matter what rules were violated, is the extremely negative for society phenomenon. Invalid transactions also include the so-called sham (simulated) transactions, such as where the parties commit corresponding transaction with no intention to create any legal consequences, that is committed to its kind, knowing that it will not be transacted. When committing the transaction parties have different goals than those provided in transaction. These goals may be illegal or may not have any legal purpose. According to current civil law such transaction is recognized invalid by a court.

Sham transactions entered into for the purpose to evade property liability under the law, and in some cases it is stipulated in the contract.

The main features of a sham transaction are: 1) to mislead (before or at the time of the transaction) of the other party or a third party on the factual circumstances of the transaction or the true intentions of the participants; 2) committing a transaction by a person not entitled to do so (through fictitious company, non-existent organization, shell, etc.); 3) conscious intention breach a contract; 4) concealing the true intentions of the participants of the transaction.

Key words: transaction, invalidity of the transaction, sham transaction, origin of invalidity, consequences of invalidity.

Правочин як інститут цивільного права відомий із часів римського права. З того часу підходи до визначення поняття й сутності правочину зазнали змін, оскільки змінилися самі економічні стосунки, які опосередковуються нормами про правочини.

Правочини – це основна підстава виникнення цивільних прав та обов'язків. Вони настільки поширені в практиці, що практично до будь-яких дій, пов'язаних із переміщенням товарів на ринку, можна застосувати поняття «правочин».

Слід зазначити, що доволі часто правочини мають зовсім інший результат, ніж той, якого мали намір досягти його учасники. Правочин може суперечити тим чи іншим нормам, установленням законодавством. Існує низка умов, за недотримання яких можна говорити про те, що правочин не відбувся, а бажаних правових та економічних наслідків не було досягнуто.

Невідповідність правочину законодавству, незалежно від того, які саме норми були порушені, є явищем вкрай негативним для суспільства. Тому дослідження питань, пов'язаних із невідповідністю правочину законодавству, зокрема з фіктивними правочинами, є актуальним, виправданим як із теоретичної, так і з практичної точки зору.

Дослідження, присвячені питанням недійсних правочинів, зокрема й удаваних, здійснювалися М.М. Агарковим [1], Д.М. Генкіним [2], В.І. Жековим [3], В.О. Кучером [4], І.В. Матвєєвим [5], І.Б. Новицьким [6], І.Б. Рабинович [7], О.Н. Садіковим [8], К.І. Скловським [9], І.В. Спасибо-Фатєєвою [10], Д.О. Тузовим [11], Н.С. Хатнюк [12] та ін.

Недійсність правочину визначається вадами будь-якого його елемента. Так, у літературі виділяють недійсні правочини з пороками суб'єкту, волі, форми та змісту [13; 14].

До недійсних правочинів відносять і так звані фіктивні правочини – коли сторони відповідного правочину вчиняють його без наміру створити будь-які правові наслідки,

тобто вчиняють його для виду, знаючи заздалегідь, що його не буде виконано. Під час вчинення такого правочину сторони мають інші цілі, ніж ті, які передбачено правочинном, у тому числі такі цілі можуть бути протизаконними або взагалі можуть не мати правової мети. Відповідно до чинного цивільного законодавства такий правочин визнається судом недійсним.

Відповідно до чинного цивільного законодавства (ст. 234 Цивільного кодексу України) фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочинном [15]. Такий правочин визнається судом недійсним.

Зазначимо, що сам по собі факт невиконання сторонами умов правочину не робить його фіктивним. Фіктивні правочини є діями, що здійснюються для того, щоб обдурити певних осіб, які беруть участі в цьому правочині, створивши в них хибне уявлення про наміри його учасників. Робиться це, наприклад, із метою фіктивної оренди для реєстрації юридичної особи, фіктивного продажу майна під час загрози банкрутства або конфіскації майна за скоєний злочин, фіктивної покупки з наміром отримання кредиту.

Отже, фіктивні правочини укладаються з метою ухилитися від майнової відповідальності, передбаченої законом, і в деяких випадках це обумовлено в договорі. Наприклад, відбувається фіктивний поділ, дарування або продаж майна подружжя, яке має незаконну мету приховати його від конфіскації. Фіктивними можуть бути не лише договори, а й інші юридичні дії: фіктивний акт отримання товару, технічного огляду, обміру приміщення або оцінки вартості майна тощо. Фіктивний правочин характеризується недобросовісністю його учасників, однак цієї підстави для визнання правочину недійсним все ж так недостатньо.

Необхідно зазначити, що, на думку Н.В. Рабинович, у фіктивних правочинах фактично є одне тільки волевиявлення, в основі якого немає волі здійснити цей правочин

інакше, як тільки для вигляду. Оскільки вирішальне значення надається саме волі, наявність подібного «порожнього» волевиявлення ніякої правової сили мати не може.

Натомість Д.Н. Генкін вважає, що фіктивні правочини взагалі не мають волі й що саме тому за відсутністю фактичного складу правочин повинен вважатися таким, що був укладений.

Фіктивний правочин є нікчемним. Він не породжує жодних правових наслідків. Разом із тим сторони все ж роблять деякі фактичні дії, які створюють видимість його виконання: передачу майна, складання необхідних документів тощо. До цих дій застосовуються загальні положення про наслідки недійсності правочину. Під час укладення фіктивного правочину сторони мають протиправну мету. Для визнання правочину фіктивним ознака вчинення його лише для вигляду має бути властива діям обох сторін правочину. Якщо одна сторона діяла лише для вигляду, а інша – намагалася досягти правового результату, такий правочин не можна визнати фіктивним.

Також фіктивні правочини можуть бути укладені з метою ухилитися від майнової відповідальності, передбаченої законом, і в деяких випадках це обумовлено в договорі. Наприклад, відбувається фіктивний поділ, дарування або продаж майна подружжя, яке має незаконну мету приховати його від конфіскації. Фіктивними можуть бути не лише договори, а й інші юридичні дії: фіктивний акт отримання товару, технічного огляду, обміру приміщення або оцінки вартості майна тощо. Фіктивний правочин характеризується недобросовісністю його учасників.

Спосіб розкрадання майна шляхом укладання фіктивних договорів досить різноманітний, і в більшості випадків протиправні дії спрямовані на заподіяння шкоди третім особам.

До найбільш поширених на ринку нерухомості фіктивних правочинів відносяться такі:

1) оформлення нерухомості на підставну особу, що досить поширено за умови придбання дорогих об'єктів (елітних квартир, котеджів) особами, які за певних обставин (наприклад, державна служба) не можуть оформити їх у власність «на себе». Сюди ж належать випадки можливого невиконання сімейних зобов'язань, а також боязнь конфіскації майна, нажитого злочинним шляхом. Лише в останньому випадку є реальна можливість визнати відповідну схему фіктивною, і то за сукупністю з результатом залучення справжнього власника нерухомості до кримінальної відповідальності;

2) переоформлення об'єкта на підставну особу, що відрізняється від попереднього випадку тим, що справжній власник спочатку зареєстрував своє право власності, але потім, найчастіше під час настання (або боязні настання) деяких надзвичайних обставин, переоформив об'єкт на третю особу. Такі випадки легко виявити й довести, особливо якщо переклад прав власності на підставну особу був виконаний «за фактом» (наприклад, після порушення проти власника кримінальної справи або заподіяння останнім великої майнової шкоди третій особі);

3) дарування замість купівлі-продажу або, навпаки, безоплатні правочини замість відплатних (у нашому випадку – дарування замість купівлі-продажу) найчастіше застосовуються для обходження права переважної купівлі й порушення режиму спільної сумісної власності подружжя.

Цивільним кодексом України не передбачено коло осіб, які мають право звертатися з позовом про визнання фіктивного правочину недійсним. Це може зробити сторона фіктивного правочину або інші заінтересовані особи. Оскільки сторони не вчиняють жодних дій для здійснення фіктивного правочину, суд тільки приймає рішення про визнання такого правочину недійсним без застосування будь-яких інших наслідків (реституції). Якщо ж на виконання правочину було передано майно або майнові права, такий правочин не може бути кваліфіковано як фіктивний.

Основними ознаками фіктивного правочину є такі: 1) введення в оману (до або в момент укладання угоди) іншого учасника чи третьої особи щодо фактичних обставин правочину або дійсних намірів учасників; 2) учинення правочину особою, що не має права це робити (через фіктивне підприємство, неіснуючу організацію, підставну особу тощо); 3) свідомий намір невиконання зобов'язань договором; 4) приховування справжніх намірів учасників правочину.

Правові наслідки вчинення фіктивних правочинів встановлені ст. 216 Цивільного кодексу України, а саме шляхом застосування двосторонньої реституції, тобто в разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути другій у натурі все, що вона отримала на виконання цього правочину. А в разі неможливості такого повернення – відшкодувати вартість того, що отримано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Особливості цих правочинів полягає в тому, що фізичні та юридичні особи, укладаючи їх, не намагаються, згідно з умовами правочинів, нічого передавати і в результаті нічого не передають. А оскільки умови не виконані, єдиною санкцією для учасників може бути визнання правочинів недійсними.

Таким чином, фіктивний правочин завжди нікчемний, сторони прагнуть лише створити видимість його укладення. Саме тому такі правочини називаються фіктивними. Форма посвідчення цих правочинів не має значення. Фіктивний характер правочину може підтверджуватися всіма засобами доказування, які допускаються цивільним процесуальним правом.

Розглянемо приклад із судової практики щодо визнання правочину фіктивним.

Так, рішенням Шевченківського районного суду м. Києва від 05.08.2014 р. розглянуто справу № 761/14170/14-ц про визнання договору дарування квартири недійсним (фіктивним).

Позивач А. звернувся до суду з позовом про визнання договору дарування квартири недійсним (фіктивним), мотивуючи тим, що 23.04.2014 р. рішенням Апеляційного суду м. Києва було задоволено апеляційну скаргу, подану ним на рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 11.09.2013 р. та стягнуто на його користь із Б. кошти в сумі 200 000 доларів США. У порядку забезпечення вказаного рішення Апеляційним судом м. Києва було накладено арешт на квартиру, яка на момент винесення рішення належала Б. на праві власності.

05.05.2014 р. позивачем із метою проведення державної реєстрації обтяження (арешту квартири) до Реєстраційної служби Головного управління юстиції у м. Києві було подано заяву про державну реєстрацію прав та їх обтяжень. 08.05.2014 р. позивач отримав рішення про відмову в державній реєстрації прав та їх обтяжень у зв'язку з тим, що ця заява було подано після державної реєстрації права власності за новим набувачем. Тобто з 25.04.2014 р. право власності на вищевказану квартиру було зареєстровано за В. на підставі договору дарування.

Позивач вважає, що з метою умисного ухилення від виконання рішення Апеляційного суду м. Києва від 23.04.2014 р. та з метою уникнення накладення арешту на належне йому майно відповідач Б. домовився зі своєю донькою В. про передачу їй квартири шляхом укладання договору дарування.

Оскільки відповідачі уклали між собою фіктивний правочин, позивач просить визнати недійсним договір дарування квартири, який укладено 25.04.2014 р. між Б. та В., посвідчений приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Г.

Вислухавши пояснення позивача, дослідивши докази, суд вважає, що позовні вимоги підлягають задоволенню.

Суд дійшов висновку, що під час укладання оспорюваного договору дарування відповідачу Б. було відомо про

накладення арешту на квартиру, а отже, Б., діючи умисно, уклад фіктивний правочин із В. Цей факт свідчить про те, що договір дарування квартири укладений із метою приховання майна від звернення на його стягнення за зобов'язаннями, а отже, є фіктивний, що є підставою для визнання його недійсним.

Керуючись ст. ст. 203, 215, 234, 717 Цивільного кодексу України, ст. ст. 10, 60, 88, 212, 213, 215, 218, 224, 225, 226 Цивільного процесуального кодексу України, суд вирішив позовні вимоги задовольнити; визнати недійсним договір дарування квартири, який укладено 25.04.2014 р. між Б. та В., посвідчений приватним нотаріусом Київського місь-

кого нотаріального округу Г.; стягнути з Б. на користь А. судовий збір [16].

Отже, проаналізувавши судову практику, яка стосується питань фіктивності правочинів, можна відзначити такі їх основні риси: введення в оману (до або в момент укладання правочину) іншого учасника чи третьої особи щодо фактичних обставин правочину або дійсних намірів учасників; учинення правочину особою, яка не має права це робити (наприклад, через фіктивне підприємство, неіснуючу організацію, підставну особу тощо); свідомий намір невиконання зобов'язань договору; приховування справжніх намірів учасників правочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агарков М.М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву : в 2-х т. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. II. – С. 333–360.
2. Генкин Д.М. Недействительность сделок, совершенных с целью, противной закону / Д.М. Генкин // Ученые записки ВЮОН. – 1947. – Вып. 5. – С. 40–57.
3. Жеков В.І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.І. Жеков. – О., 2006. – 187 с.
4. Кучер В.О. Нікчемні правочини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.О. Кучер. – Львів, 2004. – 208 с.
5. Матвеев И.В. Правовая природа недействительных сделок / И.В. Матвеев. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 176 с.
6. Новицкий И.Б. Недействительные сделки / И.Б. Новицкий // Вопросы советского гражданского права. – Изд-во АН СССР, 1945. – С. 31–73.
7. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия / Н.В. Рабинович. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1960. – 171 с.
8. Садиков О.Н. Недействительные и несостоявшиеся сделки / О.Н. Садиков // Юридический мир. – 2000. – № 6. – С. 7–11.
9. Скловский К.И. Последствия недействительной сделки / К.И. Скловский, Ю.В. Ширвис // Закон. – 2000. – № 5. – С. 109–115.
10. Спасибо-Фатеева І.В. Наслідки недійсності правочинів / І.В. Спасибо-Фатеева // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 2. – С. 79–86.
11. Тузов Д.О. Ничтожность и оспоримость юридической сделки : пандектное учение и современное право / Д.О. Тузов. – М. : Статут, 2006. – 204 с.
12. Хатнюк Н.С. Заперечні угоди та їх правові наслідки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н.С. Хатнюк. – К., 2003 – 217 с.
13. Харитонов Є.О. Цивільне право України : [підручник] / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Старцев. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 816 с.
14. Цивільне право України : [курс лекцій] : у 6 т. / [І.В. Бандурка, О.Л. Зайцев, Л.В. Красицька та ін.]; за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. – Х. : Еспада. – 2008. – Т. 1. – 640 с.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
16. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 05.08.2014 р. в справі № 761/14170/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40096674>.